

УДК 342.722

Наливайко Л.Р.
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

Верба І.О.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський окружний
адміністративний суд)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-5-13-17

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Розглянуто міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя. Наголошено, що обов'язок держави забезпечити право людини на доступ до правосуддя визнано міжнародним та європейським співтовариством і передбачено в основних міжнародних нормативно-правових актах. Підкреслено, що саме прийняття Загальної декларації прав людини в 1948 р. стало першим етапом формування сучасної системи міжнародних стандартів у сфері прав людини. На підставі аналізу основних підходів до визначення поняття «міжнародні стандарти прав людини» виділено основні їх ознаки та запропоновано визначення цього поняття.

Ключові слова: право на доступ до правосуддя, міжнародні стандарти, Загальна декларація прав людини, правосуддя, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграційного вектору зовнішньої політики України та глобалізаційних процесів у світі одним з пріоритетних завдань держави, яке детермінує українське суспільство, є належне гарантування прав та свобод людини. Доступне, справедливе, неупереджене правосуддя є ідентифікаційною властивістю правової держави та показником рівня захищеності прав людини.

З метою реформування системи національного судочинства та подальшого розвитку системи забезпечення права на доступ до правосуддя в Україні необхідно орієнтуватись на міжнародні стандарти цього права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Окремі аспекти права на доступ до правосуддя досліджують вітчизняні науковці, але їх наукові розвідки здійснюються переважно в межах окремих галузей процесуального права або в контексті загальних принципів судочинства. Окремі аспекти міжнародно-правового регулювання права на доступ до правосуддя були предметом дослідження Ю. Грошевого, С. Голубка, М. Козюбри, І. Марочкина, О. Овчаренко, Н. Сакари, В. Сидоренка, В. Яркова та ін. Але комплексних теоретико-правових досліджень міжнародних стандартів права на доступ до правосуддя з метою його всебічного забезпечення в Україні досі не проведено.

Виклад основного матеріалу. Справедливе, неупереджене та доступне правосуддя є необхідним атрибутом правової держави. Обов'язок держави забезпечити право людини на доступ до правосуддя визнано міжнародним та європейським співтовариством і передбачено в основних міжнародних нормативно-правових актах.

Для розуміння історії становлення права на доступ до правосуддя в міжнародній практиці необхідним є дослідження процесу формування міжнародних стандартів системи прав і свобод людини загалом.

У ході Другої світової війни були виявлені недоліки в міжнародному регулюванні

прав та свобод людини. Цей етап у розвитку людства довів необхідність, з одного боку, підтримки міжнародного миру та безпеки, а з іншого – дотримання прав і свобод людини. Створення Організації Об'єднаних Націй та прийняття її Статуту поклали початок якісно новому етапу міждержавних відносин у сфері прав людини. Статут ООН покладає на держави обов'язок дотримуватися основних прав і свобод людини, не допускаючи при цьому будь-якої дискримінації [1, с. 102]. На цьому етапі стало зрозумілим, що без застосування у міжнародному праві, в усіх державах світу певних праволюдських показників, яким мають відповідати всі національні позитивно-правові системи, існуватиме ризик повторення порушень прав людини, які мали місце під час Другої світової війни [2, с. 20]. Тому саме прийняття Загальної декларації прав людини в 1948 р. стало першим етапом формування сучасної системи міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Основні загальновизнані європейські юридичні стандарти формуються, перш за все, правовими системами Ради Європи та Європейського Союзу. Міжнародні європейські норми є набором цінностей, які загальноприйняті в сучасному європейському правовому просторі [3, с. 668]. Як член Ради Європи Україна, згідно з положеннями Паризької Хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 р., взяла на себе зобов'язання приєднатися до міжнародних стандартів у сфері прав людини, а також створити внутрішньодержавні гарантії їх реалізації, які б відповідали демократичним міжнародно-правовим нормам [4, с. 95]. Сьогодні у практиці Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Європейського суду з прав людини, Європейської Комісії з прав людини міститься система прецедентів у сфері забезпечення прав і свобод людини.

Наприкінці XVIII та на початку XIX ст. існуючі судові процедури, по суті, відображали індивідуалістичну концепцію прав, тобто право на доступ до правосуддя передбачало лише формальне право особи виступати стороною у процесі. При цьому держава залишалася пасивною щодо проблем, які виникали під час реалізації права на звернення до суду та судового розгляду [5]. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. у ст. 8 вперше надала кожній людині право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами [6]. Пізніше право на справедливий судовий розгляд було закріплене в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. (ст. 14) [7] та в Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09 грудня 1948 р. (ст. 6) [8]. Хоча окремих засад права на доступ до правосуддя вони не містили, але створили умови для його практичного забезпечення.

У статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. передбачено право кожного на справедливий публічний розгляд його справи упродовж розумного строку [9], що опосередковано зумовлює обов'язок держав-членів Конвенції вжити необхідних заходів для гарантування та оптимізації доступу людини до правосуддя. Право на доступ до суду стало комплексною категорією, що розглядається як одна з передумов існування права на справедливий судовий розгляд [10, с. 76]. Європейська Комісія з прав людини у справі «Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства» від 1970 р. зазначила, що ст. 6 Конвенції гарантує саме право на те, щоб правосуддя було здійснене, а доступ до правосуддя є невід'ємною складовою цього права. Хоча право на справедливий, публічний судовий розгляд відноситься до процесу, що вже ведеться, це не виключає права на відкриття нового судового провадження.

Потреба переосмислення окремих аспектів реалізації права на доступ до правосуддя, зокрема через врахування міжнародних стандартів його забезпечення, обумовлюється існуючими нині проблемами захисту прав людини і громадянина в Україні. Для їх ефективного і методологічно правильного врахування необхідним є вироблення єдиного розуміння поняття «міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя» та їх ознак.

Гармонізація та уніфікація наукової термінології є обов'язковою підставою розвитку політико-правових відносин. Оскільки в юридичній науці практично відсутнє поняття «міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя», необхідно звернутися до етимологічного походження загалом терміна «стандарт».

В енциклопедичній та довідковій літературі слово «стандарт» визначається порізному, зокрема: це зразок, якому щось має відповідати, задовольняти за своїми ознаками, властивостями, якостями [11]; це типовий зразок, якому повинно відповідати щось за розмірами, формою, якістю; єдина форма організації, проведення чого-небудь; те, що не має нічого оригінального, своєрідного; шаблон, трафарет [12, с. 274]. В етимологічно-онтологічному значенні стандарт (англ. – норма, зразок, модель, від франц. букв. – «тве-

рдо стояти») – документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі. Приймається в установленому порядку на основі консенсусу [13, с. 61]. Таким чином, етимологічно «стандарт» означає певну вимогу щодо відповідності або зразок, якому має щось відповідати.

Поняття «стандарт» використовується у різних галузях науки, техніки, виробництва та культури. Система стандартизації будь-якого явища складається з різних за змістом вимог. В юридичній науці поняття «стандарт» частіше вживається для позначення вимог до якогось права або процесу: правовий стандарт, стандарт права, стандарти виборів, стандарти правосуддя, міжнародний стандарт та інші.

Поняття «міжнародний стандарт» широко використовується національними та міжнародними інституціями при визначенні ступеня відповідності поведінки держави взятим на себе зобов'язанням [2, с. 20]. Загалом, у вітчизняних науковців немає єдності щодо визначення поняття «міжнародні стандарти», крім того, його часто ототожнюють з міжнародними «принципами».

З приводу співвідношення понять міжнародних стандартів і принципів міжнародного права слід зазначити, що термін «принципи міжнародного права» означає лише те, що підлягає застосуванню у відносинах між державами. Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй підкреслив тотожність термінів «норми» і «принципи», але зауважив, що принципи носять зазвичай більш загальний або фундаментальний характер. В теорії міжнародного права під поняттям «основні принципи міжнародного права» розуміються основи сучасної системи міжнародних відносин, які відрізняються універсальністю, стабільністю змісту, загальним характером [14, с. 113]. Отже, міжнародно-правові стандарти не є тотожними поняттям «міжнародні стандарти прав людини».

За тривалий період формування концепції прав людини у світі в юридичній науці України розроблено певну кількість визначень поняття міжнародних стандартів прав людини. Умовно їх можна об'єднати в декілька підходів.

Так, відповідно до першого підходу, міжнародні стандарти прав людини розглядають в аспекті зобов'язань держави. Наприклад, О. Руднева розуміє їх як взірць, зразок позитивного результату дотримання державою-учасницею своїх міжнародно-правових зобов'язань, але зауважує, що відповідність рівня захисту тих чи інших прав людини не завжди є результатом поведінки держави, спрямованої на імплементацію відповідних міжнародно-правових актів, оскільки деякі стандарти можуть бути фактично втіленими у державі, яка не є учасницею міжнародного договору, що закріплює необхідність їх дотримання [15, с. 20]. Вважаємо, що такий підхід дещо звужує їх реальний зміст, оскільки міжнародні стандарти прав людини полягають не тільки в обов'язках держави, а й в системі вимог до їх правового забезпечення тощо.

Близьким до попереднього є підхід, за яким міжнародні стандарти прав людини розглядають як систему засад, правил, що регулюють поведінку держав. Так, К. Савчук визначає міжнародні стандарти як міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права в тих або інших сферах міждержавного співробітництва [13, с. 615]. У свою чергу, П. Сигарт конкретизує, що такі стандарти можна використати оцінюючи національну або регіональну поведінку держав у межах їх територій, а також у процесі здійснення ними внутрішньої юрисдикції; крім того, їх можна розглядати як такі, що стоять над національною конституцією [16, с. 15].

Згідно з наступним підходом міжнародні стандарти прав людини розуміють як систему норм і принципів права, що регламентують різні сфери життя суспільства та держави. На думку О. Зайчука та Н. Оніщенко, це сукупність принципів та норм, що встановлюють: права та свободи людини у різноманітних сферах життєдіяльності; обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і у період збройних конфліктів; загальні принципи природного права; відповідальність за злочинне порушення прав людини; напрями розвитку та розширення сфери прав людини; напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини [1, с. 101-102]. Також В. Буткевич розглядає міжнародні стандарти як такі, що регламентують права і свободи людини в конкретній сфері її життєдіяльності, визначаючи, в який спосіб загальнови-

знані норми міжнародного права можуть бути там застосовані [17, с. 208]. Як зазначає Р. Мюллерсон, такі норми передбачено в правилах міжнародних договорів, резолюціях міжнародних організацій, політичних домовленостях, міжнародних звичаях [18, с. 31]. Зазначений підхід є актуальним, але в ньому не враховано мету розроблення міжнародних стандартів – закріплення належної, ідеальної моделі забезпечення прав і свобод людини.

Згідно з останнім підходом міжнародні стандарти прав людини розглядаються як система вимог (еталонів, показників, терміно-понять), у яких передбачено необхідний або бажаний їх зміст та обсяг. Наприклад, на думку П. Рабіновича, міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах і документах текстуально уніфіковані й функціонально універсальні принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини [19, с. 24]. Як зазначає Р. Руднева, міжнародний стандарт слід вважати взірцем, ідеальною моделлю, парадигмою, що закріплює певні норми (принципи) у сфері прав людини, які зумовлюють обов'язковість вчинення певних дій (або утримання від їх вчинення), впровадження певних заходів з боку будь-якого суб'єкта, здатного впливати на реалізацію та захист прав людини [15, с. 22]. На думку Ю. Касараби, загалом міжнародні стандарти – це закріплені в міжнародних актах та інших міжнародних документах певні еталони, норми, показники, до дотримання та досягнення яких заохочується або ж зобов'язується держава [20, с. 10]. Цей підхід, вважаємо, відображає реальну сутність міжнародних стандартів прав людини. Він заснований на природньо-правовій концепції праворозуміння і передбачає, що міжнародні стандарти все ж є необхідними для приведення системи прав і свобод людини в державі у відповідність до вимог об'єктивності і справедливості.

Висновки. Наявні в літературі визначення поняття міжнародних стандартів прав людини часто є суперечливими та не сприяють розробленню комплексного розуміння поняття міжнародних стандартів права на доступ до правосуддя.

Аналіз основних підходів до визначення поняття «міжнародні стандарти прав людини» дозволяє виділити основні їх ознаки, зокрема вони: 1) передбачені міжнародними нормативно-правовими актами; 2) мають універсальний, засадничий характер; 3) є загальнообов'язковими для держав, які визнають їх в офіційному порядку; 4) є правилами, придатними для загального і багаторазового застосування; 5) слугують еталоном забезпечення прав людини; 6) закріплюють належний, бажаний обсяг та якість прав і свобод людини; 7) здатні впливати на реалізацію та захист прав людини; 8) на їх досягнення заохочується або ж зобов'язується держава.

На основі виділених ознак та узагальнюючи наукові підходи до розуміння змісту суміжних термінів, поняття «міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя» можна визначити як передбачену міжнародними нормативно-правовими актами систему універсальних, загальнообов'язкових принципів та норм, на основі яких забезпечується реалізація права на доступ до правосуддя відповідно до вимог громадянського суспільства і правової держави. Вищезазначене обумовлює важливість проведення ґрунтовного аналізу системи міжнародних актів, що закріплюють міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя для визначення напрямів їх імплементації у вітчизняне законодавство.

Бібліографічні посилання

1. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): навч. посібник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
2. Ремєскова Ю.О. Судова влада в системі поділу влади: монографія. Харків: Право, 2014. 191 с.
3. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2011. Вип. 51. С. 666-672.
4. Солоненко О.М. Сучасні міжнародні стандарти забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 95-103.
5. Конституционное право Российской Федерации: учебник / под ред. М.И. Кукушкина, В.Д. Первалова. Екатеринбург, 1995. 554 с.
6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043/ed20091216.

8. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.
10. Банчук О.А., Куйбіда Р.О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. Київ: Леста, 2005. 116 с.
11. Ожегов С.И. Словарь русского языка / под ред. Н.Ю. Шведовой. 23-е изд., испр. Москва: Русск. яз., 1991. 917 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / укл. і гол. редактор В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2007. 1736 с.
13. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 5: П-С. 736 с.
14. Голубок С.А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. *Правоведение*. 2007. № 1. С. 112-124.
15. Руднева О.М. Поняття та ознаки міжнародних стандартів прав і свобод людини. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 49. С. 17-22.
16. Sieghart P. *The International Law of Human Rights*. N. Y.: Oxford University Press, 1983. 221 p.
17. Міжнародне право: основні галузі: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.Г. Буткевич [та ін.]; за ред. В.Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2004. 816 с.
18. Мюллерсон Р.А. *Права человека: идеи, нормы, реальность*. Москва: Проспект, 1991. 160 с.
19. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19-29.
20. Касараба Ю.Я. Адміністративно-правове забезпечення впровадження міжнародно-правових стандартів у діяльність органів міліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 21 с.

Надійшла до редакції 29.11.2018

SUMMARY

Nalyvaiko L. R., Verba I. O. International Standards of Ensuring Access to Justice. The article explored the international standards of the right to access to justice. The authors have emphasised that the duty of the state to ensure the human right to access to justice is recognized by the international and European community and provided in the main international legal acts. They have stressed that the adoption of the Universal Declaration of Human Rights in 1948 was the first stage in the formation of a modern system of international standards in the field of human rights. Based on the analysis of the main approaches to the definition of "international standards of human rights", their main features were identified and the definition of this concept have been proposed.

The authors have concluded that the definition of the concept of international human rights standards in the literature is often controversial and does not contribute to the development of a comprehensive understanding of the notion of international standards of the right to access to justice.

The notion of "international standards of the right to access to justice" can be defined as a system of universal, binding principles and norms based on which the realization of the right to access to justice is ensured in accordance with the requirements of civil society and the rule of law, as stipulated by international normative legal acts. The above stipulates the importance of conducting a thorough analysis of the system of international acts, which establishes international standards of the right to access to justice in order to determine the directions of their implementation in the domestic legislation.

Keywords: *the right to access to justice, international standards, the Universal Declaration of Human Rights, Justice, the European Court of Human Rights.*